

УДК 364-786:355.1-058.65(477)

<https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.6>

Аліна ДУЛЯ

доктор філософії за спеціальністю 231 Соціальна робота, старший викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Scopus-Author ID: 57208213486

Тетяна СПІРИНА

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, факультет психології, соціальної роботи та спеціальної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, бульвар І. Шамо, 18/2, м. Київ, Україна, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

Бібліографічний опис статті: Дуля, А., Спіріна, Т. (2024). До питання реабілітації учасників бойових дій в Україні. *Ввічливість. Humanitas*, 1, 38–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.6>

ДО ПИТАННЯ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження обумовлена не лише збільшенням кількості військовослужбовців, які потребують соціального захисту через участь у бойових діях, але й тим, що у період активних бойових дій в Україні велика кількість учасників бойових дій отримують травми та поранення різної тяжкості, що вимагають негайного державного втручання. Авторами визначено, що саме реабілітація учасників бойових дій має вирішальне значення для повного відновлення їх фізичних, психологічних функцій та повноцінного відновлення їхньої здатності працювати та жити в суспільстві. На основі аналізу українських та міжнародних нормативно-правових документів визначено сутність поняття «учасники бойових дій» як військовослужбовці, службовці низки інших державних силових структур, а також особи з-поміж учасників добровольчих формувань, які захищали (захищали) незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України та є безпосередніми учасниками бойових дій. Визначено та охарактеризовано види реабілітації учасників бойових дій, а саме: соціальна, медична, фізична, соціально-педагогічна, військово-професійна та психологічна реабілітація. З'ясовано, що кожен вид реабілітації відіграє значну роль у повному відновленні учасників бойових дій та допомагає їм повернутися до активного та повноцінного життя після війни. Для ефективною реабілітації учасників бойових дій потрібно враховувати їхні індивідуальні потреби та дотримуватись принципів комплексності, системності та міждисциплінарності.

Ключові слова: військовослужбовець, учасник бойових дій, ветеран війни, реабілітація, соціальна реабілітація, медична реабілітація, фізична реабілітація, соціально-педагогічна реабілітація, військово-професійна реабілітація, психологічна реабілітація.

Alina DULIA

Doctor of Philosophy, specialty 231 Social work, senior lecturer at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 I. Shamo Boulevard, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0002-9067-4820

Scopus-Author ID: 57208213486

Tetiana SPIRINA

PhD in Education, Associate Professor at Social Pedagogy and Social Work Department, Faculty of Psychology, Social Work and Special Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, I. Shamo Boulevard, 18/2, Kyiv, Ukraine, 02154

ORCID: 0000-0003-0287-7343

Scopus-Author ID: 57950126200

To cite this article: Dulia, A., Spirina, T. (2024). Do pytannia reabilitatsiyi uchasykh boyovykh diy v Ukraini [On the issue of rehabilitation of participants of combat actions in Ukraine]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 1, 38–43, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.1.6>

ON THE ISSUE OF REHABILITATION OF PARTICIPANTS OF COMBAT ACTIONS IN UKRAINE

The relevance of the study is due not only to the increase in the number of servicemen who need social protection due to participation in hostilities, but also to the fact that during the period of active hostilities in Ukraine, a large number of participants in hostilities receive injuries and wounds of varying severity, which require immediate state intervention. The authors determined that it is the rehabilitation of combatants that is crucial for the complete restoration of their physical and psychological functions and the full restoration of their ability to work and live in society. Based on the analysis of Ukrainian and international legal documents, the essence of the concept of "participants in hostilities" was determined as military personnel, employees of a number of other state power structures, as well as persons from among the participants of voluntary formations that defended (defend) the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine and are direct participants in hostilities. The types of rehabilitation of combatants are defined and characterized, namely: social, medical, physical, socio-pedagogical, military-professional and psychological rehabilitation. It was found that each type of rehabilitation plays a significant role in the full recovery of combatants and helps them return to an active and fulfilling life after the war. For the effective rehabilitation of combatants, it is necessary to take into account their individual needs and adhere to the principles of complexity, systematicity and interdisciplinary.

Key words: military serviceman, combatant, war veteran, rehabilitation, social rehabilitation, medical rehabilitation, physical rehabilitation, socio-pedagogical rehabilitation, military-professional rehabilitation, psychological rehabilitation.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії на територію України призвело до загальної мобілізації військово-службовців та збільшення кількості учасників бойових дій, які стали на захист України. За даними Міністерства оборони України, станом на 23 серпня 2023 року, близько мільйона українців стали учасниками бойових дій за 9,5 років російсько-української війни (У Міноборони назвали ..., 2024). Військовослужбовці, які повертаються із зони бойових дій, можуть зіткнутися з труднощами щодо соціальної реінтеграції, пошуку роботи, медичного обслуговування та реабілітації, оформлення статусу «учасника бойових дій», забезпечення їхніх прав, стереотипів, пристосування до цивільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. Білий, М. Бойчак, Л. Голик, Я. Радиш вивчають медичну реабілітацію військово-службовців як систему медичних заходів, спрямованих на попередження зниження і втрати працездатності (Термінологічний словник-довідник ..., 2001); О. Моркляник, Х. Паляниця обґрунтовують модель організації багатофункційного реабілітаційного центру для військово-службовців (Моркляник, Паляниця, 2023); А. Дуля обґрунтовує соціальну підтримку недержавними організаціями сімей учасників антитерористичної операції (Дуля, 2023); Т. Лях, Т. Спіріна аналізують особливості соціальної профілактики ген-

дерних стереотипів серед військовослужбовців (Лях, Спіріна, 2020); Л. Вікторова, К. Чулкова досліджують соціально-педагогічну реабілітацію військово-службовців-учасників збройних конфліктів (Вікторова, Чулкова, 2019); Ю. Бриндіков вивчає соціальні та поведінкові аспекти учасників бойових дій, процеси соціальної адаптації після повернення із зони бойових дій (Бриндіков, 2018); С. Базарний розглядає фізичну реабілітацію військовослужбовців (Базарний, 2020).

Мета дослідження. Незважаючи на велику кількість наукових розробок, малодослідженим залишається питання реабілітації учасників бойових дій. Це і спонукало нас до розгляду питання реабілітації учасників бойових дій в Україні.

Виклад основного матеріалу. Війна стала справжнім випробуванням здатності Збройних сил України виконувати свої завдання щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності нашої держави та психологічної стійкості нашого війська. Термін «учасники бойових дій» часто використовується в контексті війни, конфліктів чи внутрішніх сутичок. Зокрема, у статті 43 додаткового протоколу Женевських конвенцій дається юридичне визначення «учасника бойових дій» й зазначається, що учасниками бойових дій є члени збройних сил Сторони, що перебувають у конфлікті (Protocol Additional to the Geneva Conventions, 2010).

У Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» наголошується, що учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у воєнний та у мирний час (Про внесення змін до Закону України ..., 2015).

Таким чином, можемо зазначити, що учасниками бойових дій є військовослужбовці, службовці низки інших державних силових структур, а також особи з-поміж учасників добровольчих формувань, які є безпосередніми учасниками бойових дій й захищали територіальну цілісність України (Дуля, 2023).

Реабілітація учасників бойових дій є одним із найважливіших напрямків діяльності органів державної влади щодо створення та реалізації програм соціального захисту військовослужбовців, збереження або відновлення психофізичного здоров'я, досягнення ними соціально-психологічного благополуччя (Гарантована психологічна допомога ..., 2023).

На думку Ю. Бриндікова, реабілітація військовослужбовців-учасників бойових дій є комплексом медичних, фізичних, психологічних, соціально-педагогічних заходів, спрямованих на відновлення у них здоров'я, психоемоційного стану, працездатності, покращення процесу соціалізації та адаптації до умов мирного життя (Бриндіков, 2018).

Аналіз наукових публікацій дає можливість визначити основні види реабілітації учасників бойових дій: медична, фізична, соціальна, соціально-педагогічна, військово-професійна, психологічна реабілітація.

Медична реабілітація спрямована на відновлення фізичного здоров'я та функцій, що можуть бути пошкоджені внаслідок участі в бойових діях та розглядається як система медичних заходів щодо попередження зниження і втрати працездатності, відновлення порушених функцій, профілактику ускладнень і рецидивів захворювань військовослужбовців та повернення їх до професійної діяльності (Термінологічний словник-довідник менеджера охорони здоров'я, 2001).

Медична реабілітація учасників бойових дій, на думку О. Моркляник, Х. Паляниці, спрямована на відновлення стану здоров'я військового за допомогою діагностики та лікування (Моркляник, Паляниця, 2023). Вона передбачає такі

заходи, як: медична діагностика; хірургічне лікування; медикаментозна терапія (Реабілітація військовослужбовців, 2024).

С. Базарний визначає фізичну реабілітацію, як застосування з лікувальною і профілактичною метою фізичних вправ й природних факторів у комплексному процесі відновлення здоров'я, фізичного стану та працездатності хворих військовослужбовців (Базарний, 2020).

Після лікування в госпіталі учасники бойових дій стикаються з проблемою відновлення своєї функціональності. Фізична реабілітація учасників бойових дій після поранень потребує тривалого часу й спрямовується на відновлення організму після завершення гострого періоду, дозволяючи уникнути первинної інвалідності чи перешкодити подальшому погіршенню стану. Ключовими аспектами фізичної реабілітації є: фізіотерапія та мануальна терапія; психомоторні та функціональні тренування; реабілітація після поранень чи травм; адаптація до фізичних обмежень; спортивна реабілітація (Реабілітація військовослужбовців, 2024).

До новітніх систем фізичної реабілітації належать: ерготерапія (відновлення втрачених рухових навичок у побуті), кінезотерапія (метод лікування рухом та навантаженнями), лікувальна фізична культура, ігрова реабілітація учасників бойових дій. В Україні почала активно впроваджуватись інтерактивна реабілітація Ігех за канадською методикою, яка відбувається в ігровій формі: футбол, волейбол, парашут. У ході реабілітації учасник бойових дій бачить себе на екрані героєм спортивної гри, де за правильні рухи даються бали, а система імітує рухи, вона змушує людину згадати, як працює його рука, нога. Учасник грає, гра відволікає його від больового синдрому і дає можливість розробити суглоби та сформувати новий руховий стереотип (Сучасні види реабілітації ..., 2024).

Учасники бойових дій після повернення додому стикаються з труднощами в соціальній адаптації до мирного життя, в оформленні документів, в отриманні гарантій та захисту на які він має право, в пошуку роботи, у взаємовідносинах з сім'єю. Таким чином, постає необхідність здійснення соціальної реабілітації з метою їх повернення до активного соціального життя, поновлення соціального статусу, відновлення емоційної стабільності, інтеграції у соціальне

середовище й створення умов для максимальної самореалізації (Енциклопедія освіти, 2021).

Зокрема С. Базарний під соціальною реабілітацією учасників бойових дій, розуміє комплекс заходів, спрямованих на створення і забезпечення умов для соціальної інтеграції військовослужбовця в суспільство, відновлення його здатності до самостійної суспільної і родинно-побутової діяльності (Базарний, 2020).

Соціальна реабілітація учасників бойових дій, на думку Ю. Бриндікова, представляє систему заходів, спрямованих на відновлення соціального статусу військовослужбовців, можливість стати повноцінним учасником соціального процесу (Бриндіков, 2018).

Уряд України активно розробляє програми підтримки учасників бойових дій, щоб допомогти їм повернутися до громадського життя. Сьогодні вже відкрито велику кількість груп та центрів безкоштовної соціальної реабілітації для учасників бойових дій (Сучасні види реабілітації ..., 2024).

Комплекс заходів соціально-педагогічної реабілітації учасників бойових дій, на думку Л. Вікторової та К. Чулкової, передбачає професійну орієнтацію; навчання, перенавчання, підвищення кваліфікації; формування і коригування позитивного досвіду соціальної поведінки, стимулювання діяльності та поведінки, додаткової мотивації, самовиховання; професійну адаптацію; надання допомоги в отриманні робочого місця, включаючи сприяння при вступі на роботу (Вікторова, Чулкова, 2019).

Психологічна реабілітація є важливою частиною процесу реабілітації, оскільки вона спрямована на покращення психічного стану та психосоціального благополуччя, відновлення особистісного та військового статусу військовослужбовця, що отримав психічну травму (Базарний, 2020).

Метою психологічної реабілітації є: збереження фізичного та психічного здоров'я; відновлення фізичної та психологічної спроможності й готовності виконувати службові обов'язки; зниження частоти та тяжкості наслідків перенесених бойових психічних травм у формі посттравматичних стресових станів. Психологічна реабілітація складається із комплексу психофізіологічних, психотерапевтичних, організаційних та медичних заходів та здійснюється на госпітальному, санаторному та амбулаторно-поліклінічному етапах з військовослужбовцями, які проходять лікування (Про затвердження ..., 2015).

Військово-професійна реабілітація передбачає прийняття заходів із відновлення в найкоротші терміни після травмування психіки військовослужбовців їхніх професійних навичок, найважливіших функцій, що забезпечують виконання обов'язків за штатним призначенням (Базарний, 2020).

Результатом військово-професійної реабілітації є відновлення професійних навичок захисника, якщо повернення до військової справи є неможливим, перекваліфікації, що потребує сприяння з боку служби зайнятості та військомату (Чапляк, Романів, Надь, 2018).

Кожен вид реабілітації відіграє значну роль у повному відновленні учасників бойових дій та допомагає їм повернутися до активного та повноцінного життя після війни.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Для ефективної реабілітації учасників бойових дій потрібно враховувати індивідуальні потреби та дотримуватись принципів комплексності, системності та міждисциплінарності. Реабілітація учасників бойових дій має вирішальне значення для повного відновлення їх фізичних, психологічних функцій та повноцінного відновлення їхньої здатності працювати та жити в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Базарний С. В. Соціальна реабілітація військовослужбовців. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 32. С.152–157.
2. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців учасників бойових дій в системі соціальних служб : дис. ... д-ра педагогічних наук за спеціальністю 13.00.05 – соціальна педагогіка. Хмельницький, 2018. 559 с.
3. Вікторова Л. В., Чулкова К. О. Соціально-педагогічна реабілітація військовослужбовців-учасників збройних конфліктів : загальнонауковий аспект. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2019. Вип. 26. С. 94–102.

4. Гарантована психологічна допомога та реабілітація військовослужбовців – складова національної безпеки / В. М. Якимець та ін. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2023. № 3. С. 41–50.
5. Дуля А. В. Соціальна підтримка недержавними організаціями сімей учасників антитерористичної операції : дис. ... д-ра філософії зі спеціальності 231 – соціальна робота. Київ, 2023. 355 с.
6. Енциклопедія освіти / ред. В. Г. Кремень. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 1144 с.
7. Мorklyanik O., Palyanitsa X. Модель функціональної організації багатofункційного реабілітаційного центру для військовослужбовців. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2023. № 2 (10). С. 130–140.
8. Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо статусу осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України» : Закон України від 07.04.2015 р. № 291-VIII. *Офіційний вісник України*. 2015. № 37. 45 с.
9. Про затвердження Положення про психологічну реабілітацію військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту, які брали участь в антитерористичній операції, здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях чи виконували службові (бойові) завдання в екстремі : Наказ М-ва оборони України від 09.12.2015 р. № 702 : станом на 14 лют. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text> (дата звернення: 18.02.2024).
10. Реабілітація військовослужбовців. *ADONIS*. URL: <https://adonis.com.ua/uk/direction/reabilitacija-vijskovosluzhbovciv/> (дата звернення: 10.01.2024).
11. Сучасні види реабілітації для постраждалих від війни та ветеранів ЗСУ. *EnableMe Україна*. URL: <https://www.enableme.com.ua/ua/article/sucasni-vidi-reabilitacii-dla-postrazdalih-vid-vijni-ta-veteraniv-zsu-8895> (дата звернення: 26.01.2024).
12. Термінологічний словник-довідник менеджера охорони здоров'я : (навч.довідк. вид.) / кол. авт. : В. Я. Білий, М. П. Бойчак, Л. А. Голик та ін. ; упоряд.: В. Я. Білий, Я. Ф. Радиш. Київ : Преса України, 2001. 230 с.
13. У Міноборони назвали, скільки людей в Україні є учасниками бойових дій. *Волинські новини*. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/u-minoborony-nazvaly-skilky-liudey-v-ukrayini-ye-uchasnykamy-boyovykh-di/> (дата звернення: 10.01.2024).
14. Liakh T., Spirina T. The problem of social prevention of gender inequality in military services. *Науковий журнал «Інноваційна педагогіка»*. 2020. Вип. 21 (2). С. 192–195.
15. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949. Geneva: International Committee of the Red Cross. 2010. 126 p.

REFERENCES:

1. Bazarny, S. V. (2020). Sotsialna rehabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv [Social rehabilitation of military personnel]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – Scientific notes of the International Humanitarian University*, 32, 152–157 [in Ukrainian].
2. Bryndikov, Y. L. (2018). Teoriia ta praktyka rehabilitatsii viiskovosluzhbovtziv uchasykyv boiovykh dii v systemi sotsialnykh sluzhb [Theory and practice of rehabilitation of servicemen participating in hostilities in the system of social services]. *Doctor's thesis*. Khmelnytskyi [in Ukrainian].
3. Viktorova, L. V., & Chulkova, K. O. (2019). Sotsialno-pedahohichna rehabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv-uchasykyv zbroinykh konfliktiv : zahalnonaukovyi aspekt [Socio-pedagogical rehabilitation of servicemen participating in armed conflicts: general scientific aspect]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii II : Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Series II: Social work. Social pedagogy*, 26, 94–102 [in Ukrainian].
4. Yakimets, V. M., Pechyborshch, V. P., Voronenko, V. V., Yakimets, V. V., Pechyborshch, O. V., Nikonenko, & et al. (2023). Harantovana psykholohichna dopomoha ta rehabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv – skladova natsionalnoi bezpeky [Guaranteed psychological assistance and rehabilitation of servicemen is a component of national security]. *Visnyk sotsialnoi hihiieny ta orhanizatsii okhorony zdorovia Ukrainy – Herald of social hygiene and health care organization of Ukraine*, 3, 41–50 [in Ukrainian].
5. Dulia, A. V. (2023). Sotsialna pidtrymka nederzhavnymy orhanizatsiiamy simei uchasykyv antyterorystychnoi operatsii [Social support by non-governmental organizations to the families of participants in the anti-terrorist operation]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kremen, V. G. (Ed.). (2021). *Entsyklopediia osvity (2-he vyd.)* [Encyclopedia of Education (2nd ed.)]. Kyiv: Yurinko Inter [in Ukrainian].
7. Morklyanyk, O., & Palyanitsa, H. (2023). Model funktsionalnoi orhanizatsii bahatofunktsiinoho rehabilitatsiinoho tsentru dlia viiskovosluzhbovtziv [Model of the functional organization of a multifunctional rehabilitation center for

military personnel]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha» – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University*, 2 (10), 130–140 [in Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro status veteraniv viiny, harantii yikh sotsialnoho zakhystu» shchodo statusu osib, yaki zakhyshchaly nezalezhnist, suverenitet ta terytorialnu tsilisnist Ukrainy» : Zakon Ukrainy vid 07.04.2015 r. № 291-VIII [On amendments to the Law of Ukraine "On the status of war veterans, guarantees of their social protection" regarding the status of persons who defended the independence, sovereignty and territorial integrity of Ukraine: Law of Ukraine dated 04/07/2015 No. 291-VIII]. *Official Gazette of Ukraine* [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro psykholohichnu reabilitatsiiu viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy ta Derzhavnoi spetsialnoi sluzhby transportu, yaki braly uchast v antyterorystychnii operatsii, zdiisniuvaly zakhody iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii u Donetskii ta Luhanskii oblastiakh chy vykonuvaly sluzhbovi (boiovi) zavdannia v ekstre [On the approval of the Regulation on the psychological rehabilitation of servicemen of the Armed Forces of Ukraine and the State Special Transport Service, who participated in an anti-terrorist operation, carried out measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation in the Donetsk and Luhansk regions, or performed official (combat) emergency tasks]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0237-16#Text> [in Ukrainian].

10. Reabilitatsiia viiskovosluzhbovtziv [Rehabilitation of military personnel]. *ADONIS*. Retrieved from <https://adonis.com.ua/uk/direction/reabilitacija-vijskovosluzhbovciv/> [in Ukrainian].

11. Suchasni vydy reabilitatsii dlia postrazhdalykh vid viiny ta veteraniv ZSU [Modern types of rehabilitation for war victims and veterans of the Armed Forces]. *EnableMe Ukraine*. Retrieved from <https://www.enableme.com.ua/ua/article/sucasni-vidi-reabilitacii-dla-postrazhdalih-vid-vijni-ta-veteraniv-zsu-8895> [in Ukrainian].

12. Belyy, V. Ya., Boychak, M. P., Golyk, L. A., & et al. (2001). *Terminolohichniy slovnyk-dovidnyk menedzhera okhorony zdorovia : (navch.dovidk. vyd.) [Terminological dictionary-handbook of the health care manager: (educational reference ed.)]*. Kyiv: Press of Ukraine [in Ukrainian].

13. U Minoborony nazvaly, skilky liudei v Ukraini ye uchashnykamy boiovykh dii [The Ministry of Defense said how many people in Ukraine are participating in hostilities]. *Volyn news*. Retrieved from <https://www.volynnews.com/news/all/u-minoborony-nazvaly-skilky-liudey-v-ukrayini-ye-uchashnykamy-boiovykh-di/> [in Ukrainian].

14. Liakh, T., & Spirina, T. (2020). Sotsialna profilaktyka hendernoi nerivnosti u viiskovosluzhbovtziv [The problem of social prevention of gender inequality in military services]. *Naukovyi zhurnal «Innovatsiina pedahohika» – Scientific journal "Innovative Pedagogy"*, 21 (2), 192–195.

15. *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949*. (2010). Geneva: International Committee of the Red Cross.